

Dnešní společenská atmosféra je plna slov, která kdysi nenápadně začala mizet z našeho každodenního jazyka – napřed z oficiálního a poté i z běžného a profesionálního. Je to smutné, neboť tato slova označují takové pojmy, jako osobní čest, lidská důstojnost, profesionální svědomí a povinnost. Morálně politická a ideologická atmosféra vládoucí ve společnosti bohužel ovlivnila i vědu, vztahy ve vědě. Tato atmosféra bezprostředně poznamenala vývoj sovětské sociologie, jež byla v podstatě zbavena statusu samostatného vědního oboru, byla omezena zprvu na „aplikované sociální výzkumy“ a potom na „sociologické výzkumy“. Administrativně direktivní a byrokratické metody řízení postihly společenskovední pracovníky zvlášť těžce. Z vědy byly postupně odstraněny normy a ideály vědy samé. Právě v tomto období, jak správně napsala R. V. Ryvkinová, vznikly tři typy sociologů: sociologové ideologové, zabývající se bojem proti pronikání cizích idejí, sociologové pragmatici, kteří se zaměřili na to, aby dodávali „zbožní podobu“ prováděnému výzkumu se zřetelem k zájmům zadavatele a potenciálního uživatele, a konečně úzká vrstva sociologů výzkumníků, v oficiální struktuře vědeckých útvarů postupně odsunovaných do pozadí.

Sociální obroda naší společnosti se nemůže vyhnout ani sociologům, u nichž mravnost a profesionální morálka musí zaujmout důstojné místo. A. N. Jakovlev ve svém projevu na sekci společenských věd AV SSSR řekl, že „... naši sociální vědci se rozdělili jakoby na dvě části. Jedni pracují, kladou otázky. A druhí to současně bedlivě sledují a čekají, až ti první udělají chybu nebo utrpí nezdár. ... Existuje i kategorie lidí, kteří se, když s něčím nesouhlasí, vyhýbají otevřeným diskusím a nehájí pravdu ve vědeckém sporu. ... Je třeba ... vytrvale prosazovat ušlechtilou etiku vědecké a lidské poctivosti [Jakovlev 1987 : 21]. Pro reálnou přestavbu vědy se vědecká etika, nebo přesněji profesionální morálka vědce, obvykle označovaná jako „profesionální etika“ (3), musí stát jedním z hlavních regulátorů vztahů. Problém „věda–morálka“ má mnoho aspektů, z nichž jeden je spjat s obrozením takových

---

(1) Michail Gavrilovič Lazar, kandidát filozofických věd, docent Leningradského hydrometeorologického ústavu. Autor knih *NTR i faktory naučnoj dejatel'nosti* (1978), *Etika nauki: filosofsko-sociologičeskie aspekty sootnošenija nauki i morali* (spoluautor, 1985). Boris Maximovič Firsov, doktor filozofických věd, vedoucí vědecký pracovník Leningradského oddělení Etnografického ústavu AV SSSR. Autor monografií *Puti razvitija sredstv massovoj kommunikacii* (1977), *Massovye kommunikacii v uslovijach različnych socialnych sistem* (1979). Vladimir Alexandrovič Jadov, doktor filozofických věd, organizační ředitel Sociologického ústavu AV SSSR. Autor knih *Metodologija i procedury sociologičeskich issledovanij* (1968), *Nadežnost' rezul'tatov sociologičeskogo issledovanija* (spoluautor, 1969), *Socialnyj portret inženěra* (1977), *Metodičeskie rekomendacii po izučeniju ličnosti* (1983), *Sociologičeskoje issledovanije: metodologija, programma, metody* (1987).

(2) Přetištěno z časopisu *Sociologičeskie issledovanija* 1988, č. 5, s. 98–104.

(3) Aniž bychom se vyslovovali ke sporu o definici morálky, poznamenáváme, že používání pojmů „etika“ a „morálka“ jako synonym je založeno na určitém společném obsahu těchto pojmů: v morálce je obsaženo něco z etiky, a naopak.

pojmu jako profesionální čest, profesionální svědomí, povinnost, poctivost, inteligentnost, se zvýšením prestiže vědce a vědy vůbec.

Současně je velmi rozšířen názor, že nemá smysl rozlišovat kromě společenské morálky ještě nějakou jinou, profesionální („korporativní“), rodinnou morálku. Skupinová morálka je prý dědictvím minulosti a naše socialistická morálka je jedna pro všechny a pro každého. Pro všechny členy socialistické společnosti má samozřejmě existovat jedna socialistická morálka – to je podstatný prvek pojmu sociální spravedlnosti. Ale existence profesionální morálky ve společnosti je jedním z důsledků historicky vzniklé dělby práce. Nejpropracovanější jsou morálně etické aspekty povolání lékaře, právníka, učitele, herce, umělce, novináře a vědce, tj. povolání, jež dostala označení „svobodná“ [Fedorenko 1983]. Jsou to právě ta povolání, jejichž objektem je člověk, jeho fyzické, psychické, mravní a duchovní zdraví. Zde profesionální činnost málo podléhá detailní, přísné právní nebo administrativní regulaci. Jsou to povolání, v nichž dominuje tvůrčí činnost, jež předpokládá rozvinutou individualitu, samostatná, nestandardní a často s rizikem spojená řešení profesionálních úkolů. Zákonnitá je tendence k rozšiřování okruhu těchto povolání, která by měla mít vlastní morálku (patří sem i řidiči a inženýrská činnost, oblast služeb a jiné antropocentricky orientované činnosti).

To, jak společnost morálně hodnotí určité povolání, závisí přinejmenším na dvou okolnostech: a) co dané povolání objektivně dává společnosti (tím je dána míra jeho uznávání jako nutného, užitečného atd.), b) co subjektivně člověku přináší (ve smyslu mravního působení, mravního sebezdokonalování, sebestvrzování). Jakmile nabyly profesionální vztahy kvalitativní stálosti, vznikly ve společnosti určité mravní zásady, požadavky na profil a činnost představitelů daného povolání, vyjádřené v normách psaného nebo nepsaného kodexu cti. Sociální prestiž a uznání profese závisí v nemalé míře na tom, jak její příslušníci tyto normy dodržují.

Naši předkové si už dávno uvědomili, že povolání, která mají zachraňovat lidi v kritických situacích a týkají se jejich tělesného i duševního zdraví, mohou snadno přivést člověka na pokraj záhuby, jestliže se příslušníci těchto povolání nebudou řídit určitými morálními normami. Nevznikla kvůli tomu Hippokratova přísaha?

Normy profesionální cti regulují vztah pracovníka k předmětu jeho činnosti, vztah k jeho kolegům (v rámci povolání), vztah k vlastnímu povolání a k jeho normám a systému hodnot. Kodex profesionální cti (4) nutně obsahuje i určité normy osobní cti, spjaté s plněním profesionální, občanské a lidské povinnosti. I když se představy o osobní cti v různých obdobích a u různých společenských stavů liší, můžeme v nich najít něco obecného. Jsou to zejména: a) ve společnosti se vytvořivší představy o tom, co je čestné, mravné, šlechetné a hodné úcty, tedy kodex veřejné mravnosti, b) shoda mravního profilu osobnosti a jejího chování (jednání) s mravním kodexem, c) uznání této shody jinými lidmi – veřejné mínění o osobnosti [Teodorovič 1918 : 18]. Jestliže je však pojem důstojnosti určován vztahem člověka k sobě samému a odráží výši jím dobrovolně zvolených mravních zábran, za něž nepovažuje za možné jít v žádném případě, pak pojem cti je spjat s tím, co se od člověka očekává. Představy o cti závisí i na tom, k jakému profesionálnímu okruhu dotýčný jedinec patří. Veřejné mínění o cti tvoří tedy spojovací článek mezi sociálními a osobními morálními hodnotami.

Navrácení vysokého významu takovým pojmům, jako je osobní profesionální důstojnost, osobní a profesionální čest vědce v rámci socialistické morálky, nejenže není opuštěním principů komunistické mravnosti, nýbrž naopak: jediné když se v životě upevní nový obsah těchto pojmů, je možno mluvit o plnohodnotném rozvoji lidského činitele, o zvyšování

---

(4) Profesionální kodex sociologa byl publikován v minulém čísle Sociologického časopisu.

profesionální odpovědnosti, je možno prosadit hodnotu individuality v práci, v celé společnosti, tj. překonat „filozofii šroubku“.

Proč je tak naléhavé spojení společenské a profesionální morálky a osobní cti v jeden celek? „Přestavba je rozhodný obrat k vědě, její dělné partnerství s praxí v zájmu dosažení lepších výsledků. . .“ [Materialy 1987 : 16]. Na jedné straně je nutné vědecké zdůvodnění plánů a iniciativy, na druhé straně je nutné zvýšení výstupů vědy samé – přírodní, společenské i technické. V posledních desetiletích byla tato důvěra silně otřesena, což snížilo prestiž vědy ve veřejném mínění.

Abstraktní odpovědnost pracovníka společenských věd vůči spoluobčanům a státu je třeba dnes dešifrovat a stanovit profesionálně etické meze toho, co se v jeho odborné práci může, a co se nesmí. Jestliže je to dodnes aktuální pro nejstarší antropocentricky orientovaná povolání, pak to tím spíše platí pro sociologii, jejíž status ještě nebyl přesvědčivě společensky uznán a spolehlivě potvrzen, jejíž tradice upevňování profesionální cti a ochrany jejich představitelů se teprve utvářejí, a přitom musí být u palčivých sociálních problémů na nejbouřlivějších místech společenského života. S použitím slov T. Zaslavské [Zaslavskaja 1987] je možno říci, že nejdůležitějším úkolem sociologie je vytvořit zpětnou vazbu od mas k orgánům řízení, a to zkoumáním a informováním společnosti a jejích sociálních institucí o tom, jak se plní přijatá ushesení a jaká je součinnost všech článků složitého společenského mechanismu. Dalším důležitým cílem této vědy je formovat sociologické myšlení ve společnosti.

V stagnující sociální atmosféře není sociologie potřebná. Proto začínala v naší zemi svou cestu dvakrát: v prvním desetiletí po Říjnové revoluci a potom po velké přestávce na konci padesátých let. Co bylo charakteristické pro sociology, přesněji řečeno pro filozofy, historiky, sociální psychology, ekonomy, matematiky a představitele dalších specializací, kteří přišli do sociologie před 25–30 lety? Především velikost předsevzetí a optimismus, s jakým se dívali na budoucnost své vědy. Předsevzetí se nesplnila a optimismus vystřídala již v polovině sedmdesátých let skepse. Sebekriticky přiznáváme, že v těchto podmínkách si sociologové jako oddíl společenskovědních pracovníků zdaleka nevedli důsledně. Určitá část badatelů se sama stranila analýzy reálných sociálních rozporů. Druhá část, která pracovala na objednávku, nezřídka dělala kompromisy a zjišťovala normalitu tam, kde bylo třeba konstatovat patologický stav. Teoreticky zdůvodněný názor na společenské procesy byl často nahrazován povrchními slovními pastorálemi. Základní profesionální kánon vědy – být zosobněním skutečného svědomí společnosti – byl otřesen.

K tomu je nutno přičíst ještě „rány osudu“. Jedna z nejcitelnějších byla zasazena „soudruhům ve zbrani“ – pracovníky z příbuzných společenských věd. Diskuse o předmětu sociologie trvala (lépe řečeno připravila nás o) více než dvě desetiletí a nelze ji ještě považovat za uzavřenou. Je třeba otevřeně říci, že při hodnocení sociologie a jejího předmětu se často projevovaly zdaleka ne vědecké cíle, ale spíše snahy zajistit dominanci jiných, oficiálně uznávaných disciplín. Zvláště patrným se to stávalo, když empirická data neodpovídala oficiálním schématům nebo představám o společenském vývoji, založeným na iluzi rostoucího blahobytu sovětského lidu. Avšak až do poslední doby se sociologové bránili proti organizovaným útokům na své pozice chabě. Je to porušení norem profesionální cti, které žádá hájit správnou věc. Nikoli poslední roli zde hrálo i to, že všechny diskuse o předmětu sociologie měly pro ty, kteří nesouhlasili s oficiálním názorem, zpravidla za následek ideologická obvinění, že nezachovávají čistotu marxismu-leninismu a že mají nekritický vztah k buržoazní sociologii. Všechny spory – jediný prostředek k zjišťování vědecké pravdy – byly potlačovány mocenskými prostředky, které se oponenti někdy nestyděli používat proti svým vědeckým odpůrcům.

Situace v sociologii byla komplikována i vztahy k orgánům řízení různých úrovní a odlišnou resortní příslušností. Například na začátku osmdesátých let bylo zkoumání sociálních příčin alkoholismu, narkománie, prostituce, zločinnosti, případů sebevražd a jiných forem takzvaného úchylného chování nepřímou úměrně závažnosti jejich skutečného výskytu ve společnosti. V jiných případech byla hranice dovoleného a nedovoleného dána místními podmínkami a náladami. Na sociologii se v těchto případech pohlíželo jako na zdroj úniku informace o skutečné situaci v té či oné republice, oblasti či městě. A i tehdy, když o jednotlivých palčivých problémech psali žurnalisté v tisku, snahy sociologů zabývat se týmiž otázkami ve výzkumech byly rázně mařeny.

Bojovali sociologové za změnu ve své vědě, za zrušení zákazů, pokud jde o témata výzkumu, proti snahám zavést cenzuru myšlení? Nepochybně ano. Byly to však ojedinělé případy.

K zúžení problematiky docházelo nejen u jednotlivých výzkumů, ale i pokud jde o celkový směr rozvoje sociologického myšlení. Od šedesátých let se prosazovala myšlenka vytvořit celosvazový ústav veřejného mínění, jehož úkolem by byl reprezentativní průzkum názorů obyvatelstva ve všech republikách země, a v budoucnu spolupráce s příslušnými ústavy v zahraničí, zveřejňování získaných výsledků a jejich stálé prosazování do praxe politického a hospodářského řízení země. Všesvazové středisko pro výzkum veřejného mínění o sociálně ekonomických otázkách, vytvořené na základě usnesení politického byra ÚV KSSS, teprve nyní zahájilo svou činnost. Kdyby k tomu bylo došlo již před 25 lety, oč bohatší by byly naše představy o sobě samých a o naší společnosti.

Administrativní zákazy a příkazy bohužel nenarážely na organizovaný odpor vědecké veřejnosti, namnoze nejen izolované od účasti ale i stranící se účasti na rozhodování o osudu mnoha důležitých vědeckých směrů a v řadě případů i o osudu jednotlivých vědců, kteří se stali obětí rozezlených, závistivých a nenadaných vedoucích. Když pozorujeme změny v tvůrčích svazech filmových a divadelních pracovníků RSFR a SSSR, jejich rozhodné akce proti pokusům zbyrokratizovat tvorbu, zachce se učit se od nich sociální smělosti a aktivitě. Věda je také tvůrčí oblast a její vývoj musí být uchráněn před administrativní zvlí, nekompetentností, vládou tupého resortismu a diktátu jedněch vědeckých směrů nad druhými. Kdyby byly naše vědecké instituce a sdružení organizovanější a autoritativnější, byly by připustily rozeznání škol a směrů v biologii a genetice, kybernetice a dalších vědách? Hájit čistotu cílů a prostředků vědy, chránit spolupracovníky ve vědě, zastávat se jich, je povinností těchto sdružení, věcí jejich profesionální cti. Profesionální sdružení vždycky stmelovala lidi, zejména když v nich vládl duch vzájemné rovnosti, úcty a inteligence. Záruky, že se nynější profesionální sdružení nezmění v kasty a klany, spojujeme nejen se systémem hodnot, jimž jejich členové zasvěcují svůj život, ale především s vládnoucím duchem a mravností hnutí za přestavbu.

V čem je třeba spatřovat úlohu a možnosti profesionálně etického kodexu sociologa? Kodex klade vysoké požadavky především na kompetentnost badatele, jeho profesionální znalosti – vlastnosti, na jejichž záruce závisí autorita sociologie ve veřejném mínění, důvěra k ní. Lidé si stále více zvykají na to, že jsou dotazováni na své mínění, že ve společnosti existují různé názory na důležité aspekty sociální skutečnosti. Ledabylost, neprofesionálnost při provádění těchto průzkumů, jejichž výsledky jsou široce publikovány, mohou uvést veřejnost v omyl. Zvláště jsou nutné komentáře ke složení výběrových souborů, což se zpravidla nedělá. V publikacích se poukazuje na rozdíly v názorech, ale neříká se, zda je třeba je považovat za hodnověrné a významné.

Profesionální kodex vytváří vztahy důvěry mezi tazateli a respondenty. Nyní, po jeho schválení, máme právo uvádět při dotazování, že podle požadavků Profesionálního kodexu sociologa budou získané údaje využity při patřičném respektování zájmů dotazovaného a v žádném případě ne k jeho škodě.

Kodex nás zavazuje dodržovat ve vědě obecně uznávané zásady vědeckého styku, zejména zásady spojené s využíváním převzatých metodik. Zde je ještě mnoho nejasných otázek, které čekají na své řešení.

Kodex naprosto nelze chápat jako nějakou právní normu, ale jako souhrn zásad profesionálního chování a jednání, které se sociolog dobrovolně a uvědoměle zavazuje dodržovat jako člen profesionálního společenství, s nímž se ztotožňuje. Naše profesionální společenství se na druhé straně zavazuje, že „sociolog má právo na podporu a pomoc Sovětské sociologické společnosti, jejích orgánů a oddělení při vytváření podmínek pro svou výzkumnou činnost a na hranu své profesionální důstojnosti a cti“ (část II a Profesionálního kodexu sociologa) (5).

Aniž bychom idealizovali náš kodex jako regulátor profesionálního chování, je možno říci, že kdyby byl přijat třeba před patnácti lety, velel by společnosti zabývat se osudem mnoha našich soudruhů a hájit je před různými administrativními postihy.

Konfliktní situace spojené s plněním profesionální povinnosti sociologa vznikaly v minulosti a budou vznikat i v budoucnu. Krajním případem takových konfliktů je osud leningradského sociologa A. N. Alexejeva, na jehož obranu už nejednou vystupoval tisk. Zvlášť trpké je si uvědomit, že na akcích proti Alexejevovi se podíleli i členové Sovětské sociologické společnosti.

Profesionální čest vyžaduje bezúhonný vztah k povolání, zvýšenou občanskou a mravní odpovědnost za důsledky vlastní práce. Porušování kodexu cti se musí setkávat s odsouzením profesionální veřejnosti a jeho úmyslné porušení musí vést k izolaci od společenství, k vyloučení z profese za činy neslučitelné s mravními hodnotami a etikou vědecké práce. Je třeba uvážit zavedení práva zaručit se cti. Člověk musí mít možnost položit v zájmu spravedlnosti řešení na vázky svou vlastní důstojnost. Schválení takového činu jako normy sebeobrany a obrany druhého odpovídá duchu závažných změn, k nimž dochází v našem životě, kdy jde o to vrátit každému člověku víry v takové mravní hodnoty, jako jsou spravedlnost, důstojnost a úcta k osobnosti.

Vedení Sovětské sociologické společnosti zvolilo radu pro profesionální etiku a v obecné podobě projednalo hlavní směry její činnosti. Prvořadé je vytvořit mravní atmosféru pro prevenci porušování profesionálně etických principů a norem v práci sociologů, vytvořit účinný mechanismus pro jejich dodržování. Nejdůležitější úloha zde přirozeně náleží Profesionálnímu kodexu samému. Od rady se očekává, že bude obracet pozornost sociologické veřejnosti k otázkám profesionální etiky, podněcovat jejich projednávání na vědeckých konferencích, sympoziích a kongresech.

Druhý směr, v němž může rada působit, souvisí s mnoha situacemi v oblasti morálky, které existují nebo mohou vzniknout a na něž se ještě nevytvořil názor. Problém autorského práva a jeho mezí, o němž jsme se zmínili, se za dnešních podmínek stává zvlášť aktuální. Vznikají sociologická družstva využívající metodiky a techniky vypracované někým jiným. Mají se v takovém případě krátit honoráře autorům, kteří používají cizích metod? Podle našeho názoru nemají, ani na zadavateli však nelze požadovat tuto úhradu.

Je autor odpovědný za svou metodiku, kterou někdo použil se zjištěným nebo antihumánním cílem? To je také problém. Můžeme při výzkumech prováděných v mnohonárodních společenstvích zbavit dotazovaného práva zvolit si jazyk pro dialog nebo odpověď? V tomto směru zasluhuje ocenění praxe pobaltských sociologů: zde se zpravidla používá dvoujazyčných dotazníků a respondent má na vybranou (mimořádně řečeno to vychovává více než

---

(5) Připomínáme, že právní kodex také pamatuje na ochranu osobní důstojnosti a občanské cti před urážkami, pomluvami, udáními a plagiátem. Ale praxe zná velmi málo případů ochrany důstojnosti a cti podle článků 130 trestního zákoníku RSFSR „Pomluva“, 131 – „Urážka“ a 180 – „Úmyslné lživé udání“

jakákoli hesla o internacionalismu). Neviděli jsme však pracovní materiály sociologů ze středoasijských republik vyhotovené v národním jazyce dotyčné republiky.

Sociologie se aktivně zapojila do rozvíjení procesu demokratizace a glasnosti. Průzkumy veřejného mínění zjišťují nejednotnost a soupeření zájmů. A už je slyšet hlasy, že je na čase, aby se sociologie zřekla zásady anonymity: schválit zákon, podle něhož nelze brát anonymní informaci v úvahu. Ale se stejným odůvodněním by bylo možno požadovat i prozrazení lékařského nebo právníckého tajemství. Anonymnost odpovědi je morální zárukou respondentovi za jeho otevřenost a poctivost.

Sociologové provádějící průzkumy veřejného mínění v podmínkách demokratizace a glasnosti napomáhají společenské obnově a přispívají svým podílem k přestavbě. Současně však zaznamenávají rozdílnost postojů obyvatelstva. Právě proto je občanská a mravní odpovědnost sociologa za hodnověrnost a správnost výsledků těchto průzkumů tak velká. Nemenší je jeho odpovědnost za to, aby aktivně napomáhal sociální integraci, tj. aby registroval oblasti společných zájmů a rozdílů, oblasti shody a nejednotnosti. Vyžaduje to kauzální analýzu, ne pouze konstatování shody nebo podstatného rozdílu v názorech a hodnoceních. Míra objektivnosti je z velké části určována etikou vědce, jeho profesionálním svědomím a povinností.

Nová situace vzniká i v oblasti mezinárodních styků. Ty se aktivně rozšiřují – provádějí se mezinárodní průzkumy veřejného mínění, realizují se mezinárodní výzkumné projekty. Sociologové, kteří se jich účastní, chápou svou odpovědnost a je možno doufat, že se budou snažit patřičně osvědčit svou profesionální zdatnost. Do této činnosti však vstupuje tisk, jsou již případy, kdy byly provedeny průzkumy „Japonsko – SSSR“ představiteli tisku obou zemí. Jak je vidět, budou i jiné precedenty. Jestliže od západních partnerů je možno očekávat patřičnou profesionální odpovědnost prostě proto, že praxe průzkumu veřejného mínění a využívání profesionálních znalostí a návyků je značně a dávno rozšířena, pak to nelze dosud říci o našich orgánech hromadné informace. Co má v této situaci Sovětská sociologická společnost podniknout? To není snadná otázka.

Hlavním cílem schválení Profesionálního kodexu sociologa a vytvoření rady pro profesionální etiku je napomáhat formování profesionálního vědomí sociologů, jejich semknutí, uvědomění si občanské a morální odpovědnosti vůči společnosti. Tak se zvýší i prestiž a důvěra k sociologii a k sociologickým výzkumům.

Přeložil Jan Schleiss

## Literatura

- Fedorenko, J. G.: *Profesionalnaja etika*. Kijev 1983.
- Jakovlev, A.: *Dostiženije kačestvenno novogo sostojanija sovetского obščestva i obščestvennyje nauki*. Kommunist 1987, č. 8.
- Judin, B. V.: *Etika nauki*. Leningrad 1985.
- Lazar, M. G. – Lejman, I. I.: *NTR i нравstvennyje faktory naučnoj dějatělnosti*. Leningrad 1978.
- Materialy Plenuma Centralnogo Komiteta KPSS, 27–28 janvarja 1987 g.* Moskva, Politizdat 1987.
- Mirskaja, J. Z.: *Etičeskije reguljativy naučnoj dějatělnosti*. Voprosy filosofii 1975, č. 3.
- Ryvkina, R.: *Reakcionnyje tradicii i revoljucionnyje trebovanija*. Vek XX i mir 1988, č. 2.
- Šiškin, A. F.: *Ob etike učenogo*. Voprosy filosofii 1986, č. 2.
- Teodorovič, M. F.: *Duel i voprosy česti*. Moskva 1918.
- Zaslavskaja, T. I.: *Rol sociologii v uskorenii razvitiija sovetского obščestva*. Sociologičeskije issledovanija 1987, č. 2.